

« 15 » март 2019 ел

№ 138

«2016 - 2020 елларга Арча муниципаль районында кече һәм урта эшкуарлыкка ярдәм һәм аны үстерү» муниципаль программасын раслау турында» Татарстан Республикасы Арча муниципаль районы башкарма комитетының 2016 елның 28 мартындагы 332 номерлы карарына үзгәрешләр кертү хакында (2018 елның 29 декабрдәге 1267 номерлы үзгәрешләр белән)

Кече һәм урта эшмәкәрлекне үстерү, жирле үзидарә органнарының һәм бизнес-структураларның нәтижәле хезмәттәшлегенә шартлар тудыру максатыннан Арча муниципаль районы башкарма комитеты **КАРАР БИРЭ**:

1. Татарстан Республикасы Арча муниципаль районы башкарма комитетының 2016 елның 28 мартындагы 332 номерлы «2016 - 2020 елларга Арча муниципаль районында кече һәм урта эшкуарлыкны яклау һәм үстерү» муниципаль программасын раслау турында (2018 елның 29 декабрдәге 1267 номерлы үзгәрешләр белән) карарына түбәндәге үзгәрешләрне керттегә:

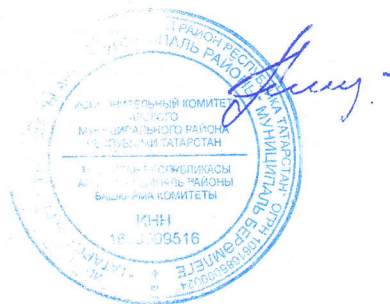
а) 1 нче кушымтаны яңа редакциядә расларга.

2. Әлеге карарны Татарстан Республикасы рәсми хокукый мәгълүмат порталында (<http://pravo.tatarstan.ru>) һәм Арча муниципаль районының рәсми сайтында (<http://arsk.tatarstan.ru>) бастырып чыгарырга.

3. Әлеге карар аңа кул куйган көннән үз көченә керә.

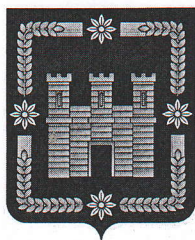
4. Әлеге карарның үтәлешен тикшереп торуну Арча муниципаль районы башкарма комитеты житәкчесе урынбасары З.З.Шәрәфетдиновка йөкләргә.

Житәкче

И.Ә.Галимуллин

**«2016 - 2020 елларга Арча муниципаль районында кече һәм урта
эшқуарлыкка ярдәм һәм аны үстерү» муниципаль программасы**

2019 ел

ЭЧТӘЛЕК

Программа паспорты. ....

.....

1 нче бүлек. МУНИЦИПАЛЬ ПРОГРАММАНЫҢ МАКСАТЛАРЫ ҺӘМ ПРОБЛЕМАЛАРЫН ТАСВИРЛАУ

1.1. Районның экономик-географик урынының төп белешмәләре һәм үзенчәлекләре. ....

.....

1.2. Арча муниципаль районының төп социаль-иқтисадый күрсәткечләре. ....

1.3. Арча районының эшқуарлык эшчәнлеге тирәлеген аерым тармақларда анализлау. ....

.....

1.4. Муниципаль программаның максатлары һәм бурычлары. ....

.....26

2 нче бүлек. МУНИЦИПАЛЬ ПРОГРАММАНЫ ГАМӘЛГӘ АШЫРУ СРОКЛАРЫ ҺӘМ ЭТАПЛАРЫ . ....

.....

.....

3 нче бүлек. .... ПРОГРАММА ЧАРАЛАРЫНЫҢ ИСЕМЛЕГЕ ҺӘМ ТАСВИРЛАМАСЫ . ....

..

4 нче бүлек. МУНИЦИПАЛЬ ПРОГРАММА БЕЛӘН ИДАРӘ ИТҮ ҺӘМ АНЫ ТОРМЫШКА АШЫРУ МЕХАНИЗМЫ. ....

.....

5 нче бүлек. . .37

Муниципаль программаның паспорты

Программаның исеме	2019 - 2023 елларга Татарстан Республикасы Арча муниципаль районында кече һәм урта эшкуарлыкны үстерү буенча муниципаль программа (алга таба - Программа)
Программаны эшләү өчен нигезләр	<ol style="list-style-type: none"> 1. «Жирле үзидарәне оештыруның гомуми принциплары турында» 2003 елның 06 октябрдәгә 131-ФЗ номерлы Федераль закон. 2. «Россия Федерациясендә кече һәм урта эшкуарлыкны үстерү турында» 2007 елның 24 июлдәгә 209-ФЗ номерлы Федераль закон. 3. 2016 - 2020 елларга һәм 2030 елга кадәр план чорына Татарстан Республикасы Арча муниципаль районының социаль-иқтисады үсеш стратегиясе. 4. 2018 - 2020 елларга Татарстан Республикасы Арча муниципаль районында конкуренция үсешенә ярдәм итү буенча чаралар планы («Юл картасы»).
Программаның заказчысы	Татарстан Республикасы Арча муниципаль районы Башкарма комитеты
Программаны төп эшләүче	Татарстан Республикасы Арча муниципаль районы башкарма комитетының иқтисад һәм финанс бүлеге
Программаның максаты	Арча муниципаль районында кече һәм урта эшкуарлыкның тотрыклы үсешен өчен уңай шартлар тудыру.
Программаның төп бурычлары	<ol style="list-style-type: none"> 1. Уңайлы инвестицион климат тудыру. 2. Кеше капиталын торгызу һәм үстерү өчен шартлар тудыру. 3. Ял итү һәм эшләү өчен уңайлы территория булдыру. 4. Жирле үзидарә органнары эшчәнлеген нәтижәлелеген күтәрү. 5. Арча муниципаль районының финанс-иқтисады үз-үзен тәмин итү дәрәжәсен күтәрү.
ПРОГРАММАНЫ ГАМӘЛГӘ АШЫРУ СРОГЫ ҺӘМ ЭТАПЛАРЫ	2019 - 2023 еллар
Программаны гамәлгә ашыруның төп этаплары исемлеге	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кече һәм урта эшкуарлыкка консультация, белем бирү һәм мәгълүмати ярдәм күрсәтү. 2. Муниципаль заказлар үтәү өчен кече һәм урта эшкуарлык субъектларын жәлеп итү. 3. КУЭ субъектлары товарларын (эшләрен, хезмәт күрсәтүләрен) күргәзмә-ярминкә чараларында катнашу юлы белән чыгаруга ярдәм итү. 4. Район территориясендә халыкның һәм эшкуарлык

	<p>мохитенен эшлекле активлыгын үстерү.</p> <p>5. Социаль эшкуарлыкны үстерү һәм аңа ярдәм итү.</p> <p>6. Кулланучылар кооперациясен үстерү.</p> <p>7. Эчке туризмны үстерү. Районның инвестицион жәлеп итүчәнлеген формалаштыру.</p>
Төп чараларны үтәүчеләр	Арча муниципаль районы башкарма комитетының икътисад һәм финанс бүлеге, Арча муниципаль районындагы Авыл хужалыгы һәм азык-төлек идарәсе.
Программа максатына ирешү индикаторлары	<ol style="list-style-type: none"> 1. Тулаем территорияль продуктның артуы (млрд. сум). 2. Район территориясендә (бер) эшләүче кече һәм урта эшкуарлык субъектлары санын арттыру 3. Шәхси эшкуарлар санын арттыру (кеше). 4. «Мой налог» (чел) мобиль кушымтасында теркәлү узган үзмәшгульләрнең санын арттыру. 5. Дәүләт финанс ярдәме алган эшкуарлар саны арту (кеше). 6. Район территориясендә төзелгән яңа кооперативлар саны (бер). 7. Арча муниципаль районының кече һәм урта предприятиеләре житештергән продукция, эшләр (хезмәт күрсәтүләр) өлешен арттыру (%) 8. Кече һәм урта эшкуарлыкта яңа булдырылган эш урыннарын арттыру (бер.) 9. Арча районының кече һәм урта эшкуарлык субъектларыннан салым кертемнәре өлешен арттыру (%) 10. Арча районына килгән туристлар саны арту (кеше).

Терминнар, билгеләүләр һәм кулланыла торган кыскартулар

Шәхси ярдәмче хужалык (ШЯХ) - гаиләнең шәхси авыл хужалыгы мөлкәте (терлек, кош, хужалык корылмалары һәм хезмәт кораллары).

Крестьян (фермер) хужалыгы (КФХ) - уртак мөлкәткә ия булган һәм житештерү яисә башка хужалык эшчәнлеген гамәлгә ашыра торган гражданнар берләшмәсе. Крестьян-фермер хужалыгын дәүләт теркәвенә алганнан соң, аның башлыгы шәхси эшкуар - фермер. Фермер хужалыгының милке аның әгъзалары милек хокукында.

Кыскарту

АМР - Арча муниципаль районы

Шәхси эшмәкәр

КУЭ субъектлары - Кече һәм урта эшкуарлык субъектлары

1 нче бүлек. МУНИЦИПАЛЬ ПРОГРАММАНЫҢ МАКСАТЛАРЫ ҺӘМ ПРОБЛЕМАЛАРЫН ТАСВИРЛАУ

1.1. Районның экономик-географик урынының төп белешмәләре һәм үзенчәлекләре

Арча муниципаль районы Татарстан Республикасының көнбатыш Чулман арьягының төньяк өлешендәге үзәктә урнашкан иң эре районнарының берсе 1930 елда төзелгән.

Арча шәһәренен административ үзәге Казансу елгасы ярында урнашкан, Татарстан башкаласыннан 60 км ераклыкта урнашкан. Казан-Ижевск линиясендә тимер юл станциясе, Казан-Киров автоюлы төене эшли.

АМР Татарстан Республикасының төньяк-көнбатышында отышлы икътисадый-географик урынны алып тора, республика башкаласын Киров өлкәсе, Удмурт Республикасы һәм Пермь крае белән тоташтыручы транспорт магистральләрендә булганда, ресурс белән житәрлек тәэмин ителеше бар (файдалы казылмалар, урман, су, жир ресурслары).

АМР Казан шәһәреннән бер сәгатьлек транспорт белән барып житү мөмкинлегендә. АМР территориясе үзләштерелгән дәрәжәдә урта үзләштерелгән территорияләргә керә (АМР территориаль планлаштыру схемасы мәгълүматлары буенча). Халыкның уртача тыгызлыгы - 1 квадрат метрга 27,8 кеше (уртача республика күрсәткече - 1 квадрат метрга 55,7 кеше).

АМР төньякта Марий Эл Республикасы һәм Татарстан Республикасының алты муниципаль районы белән чиктәш:

көнбатышта - Әтнә һәм Биектау муниципаль районнары белән;

көнчыгышта - Балтач һәм Саба муниципаль районнары белән;

көнъякта - Теләче һәм Питрәч муниципаль районнары белән.

АМР территориясе нигездә елга үзәннәре киң, сөзәк түтәлләргә бүлгәләнгән калкулыклы тигезлекне тәшкил итә. Төньякта Нократ Увалларының тармаклары рельефта яхшы күренә. Татарстан Республикасы составында Идел буе федераль округына, Европа макроикътисади зонасына һәм Идел буе икътисадый районына керә.

АМР территориясе буенча магистраль газүткәргечләр һәм нефть үткәргечләр системасы, муниципальара әһәмиятле автомобиль юллары, тимер юл магистрале уза, алар йөк һәм пассажирлар агымын Россия Федерациясе төбәкләренә һәм Татарстан Республикасы эчендә күчәрүне тәэмин итә. Арча шәһәре күрсәтелгән магистраль транспорт коммуникацияләре кисешкән урыннарының үзәге булып тора.

Арча муниципаль районы территориясендә 1843 кв.км (Татарстан Республикасының гомуми мәйданының 2,72%) 52,6 мең кеше яши (Татарстан Республикасы халкының гомуми саныннан 1,35 %). Арчада 22,2 мең кеше яши (район халкының гомуми санының 42,6%ы). Районда түбәндәге милләтләр яши: татарлар (92%), руслар (6,9%), башка милләтләр (1,1%). Районда 1 шәһәр һәм 16 авыл жирлеге төзелгән, барлыгы 127 торак пункт.

Халык саны динамикасы

Халык саны (кеше)						
2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
51 808	51 810	52 073	52 274	52 530	52 617	52 265

Арча районы икътисадының төп юнәлеше - авыл хужалыгы житештерүе.
Авыл хужалыгы житештерүе - терлекчелек һәм үсемлекчелек.

1.2. Арча муниципаль районының төп социаль-икътисадый күрсәткечләре

Арча муниципаль районы территориясендә «АК Барс» ХК ААЖ, «Сервис Агро» ЖЧЖ һәм 62 КФХ кебек эре инвесторлар катнашында 12 авыл хужалыгы берләшмәсе эшчәнлек алып бара. 2018 елның 1 гыйнварына барлык категория хужалыклар буенча авыл хужалыгы тармагында эшләүчеләрнең уртача еллык саны 2814 кешегә житте.

Арча районы авыл хужалыгы товар житештерүчеләре энергияне сак тоту технологияләрен кертү буенча эш алып бара. Бу максатларда машина-трактор паркын заманча, техник яктан камилләштерелгән машиналарга яңарту бара. Бүгенге көндә 24 бер. югары житештерүчәнлекле чәчү комплексы, 33 бер. чит ил ашлык жыю комбайннары Нью Холланд, Клаас Лексион һәм башкалар эшли. 100 га чәчүлек жирләренең энергия белән тәэмин ителеше 179,2 ат көче тәшкит итә (Татарстан Республикасы буенча - 154 ат көче). Энергияне саклаучы технологияләр чәчү майданнарының 89,5%тан артырагына кулланыла, бу туфракның уңдырышлылыгына йогынты ясый торган биологик факторларның әһәмиятен арттырырга мөмкинлек бирде. Перспективалы сортлар кертелә. Гомумән алганда, үсәмлекчелектә уңай динамика күзәтелә.

Терлекчелек өлкәсендә югары нәтижәләргә ирешү өчен, югары продуктивлы нәселле терлекләрнең төп терлекләрен яңарту буенча эш алып барыла. Соңгы елларда терлекчелек биналары төзекләндерелде, заманча саву жайланмалары куелды, бу терлекләрнең сакланышына һәм баш санын арттыруга ирешергә ярдәм итте.

Гомумән алганда, агросәнәгать комплексы секторы 44% тәшкит итә Арча муниципаль районының ВТПында.

Районның сәнәгатен азык-төлек, жиңел сәнәгать һәм төзелеш материаллары житештерү тәкъдим итә. Районның сәнәгать житештерүе структурасында 72,5%ны азык-төлек сәнәгате алып тора, 23,9%ы - төзелеш материаллары житештерүе, 3,6%ы - жиңел сәнәгать.

Район территориясендә торак-коммуналь хезмәтләр «Жилкомбытсервис» ЖЧЖ, «Водоканал-сервис» ЖЧЖ, «Тепло-Сервис» ЖЧЖ күрсәтә. Торак-коммуналь хезмәтләргә халык тарифлары гамәлдәге законнар нигезендә билгеләнгән индекслар чикләрендә расланган.

Торак йортлар төзелешенә бирелгән рөхсәтләр нигезендә каралган торак төзелеше күләме 2017 елда торак урыннарының гомуми майданы буенча - 27 022 кв. метр тәшкит итте.

Республиканың иң эре районнарыннан берсе булган Арча муниципаль районы гомуми файдаланудагы автомобиль юлларының киң челтәренә ия. Юлларның гомуми озынлыгы 01.01.2018елга 1165,37 км тәшкит итә.

Банк эшчәнлеген район территориясендә «Россия Саклык банкы» ГАЖ, «Ак Барс Банк» ГАЖ, «Россельхозбанк» ПАО башкара.

2016-2017 елларда Арча муниципаль районының социаль-икътисадый үсеш күрсәткечләренең үзгәрү динамикасын бәяләү.

Наименование показателя		
	2016ел.	2017ел.
Даими халык саны (ел башына) кеше.	52530	52617
узган елга карата %ларда	100,5	100,16
Тулаем территориаль продукт - барлығы, млн. сум.	10790,4	11672,5
узган елга карата %ларда	106,5	108,2
Өстәлгән бәя күләме - барлығы, мең сум (факттагы бәяләрдә)	1655104	1743761
узган елга карата %ларда	98,1	105,3
Үзләре житештергән товар, башкарылган эшләр һәм хезмәтләр күләме үз көчләре белән, мең сум.	2193910	2477935
узган елга карата %ларда	130,44	112,9
Барлык төр хужалыкларда авыл хужалыгының жыелма продукциясе, тиешле еллар бәяләрендә, млн. сум (авыл хужалыгы оешмаларында)	4 475,6	4 532,2
узган елга карата чагыштырма бәяләрдә %ларда	104	101
Ашлык житештерелгән, мең тонна	155,9	138,1
Терлекләр һәм кошлар тере үлчәмдә, барлык төр хужалыкларда (с/х формироваииеләрендә, КФХ һәм ИП) житештерелде	4608,2	4605,4
Сөт житештерелде, барлык төр хужалыкларда (с/х формироваииеләрендә, КФХ һәм ИП)	56810,8	58226,9
Бөртеклеләр уңышы, гектардан алынган центнер	29,7	27,8
Надоено молоко на корову, кг (по с/х организациям.)	5055	5199
Финанслауның барлык чыганакалары исәбенә төп капиталга инвестицияләр күләме, млн. сум.	2926,62	3103,28
узган елга карата %ларда	141,7	106,0
Торак йортларның гомуми мәйданын кергү, кв.м.	29881	27022
узган елга карата тиешле периодка карата %ларда	96,2	90,4
Салым һәм салым булмаган керемнәр, мең сум.	1178530	1159399
алдагы елга үсеш темпы, %	99,1	98,4
Аны гамәлгә ашыруның барлык каналларында ваклап сату товар әйләнеше күләме, млн. сум.	3316,59	3511,25
узган елга карата чагыштырма бәяләрдә, %ларда	106,5	105,8
Бер кешегә исәпләгәндә ваклап сату әйләнеше, мең сум.	63,08	66,96
Халыкка түләүле хезмәтләр күрсәтү күләме - барлығы, млн. сум.	539,18	603,55
Жан башына түләүле хезмәт күрсәтүләргә гамәлгә ашыру күләме, мең сум.	10,26	11,51
Хезмәт өчен түләү фонды, млн. сум.	2421,5	2374,6
алдагы елга, %	101,1	98,0
Эшләүчеләрнең уртача исемлек саны	10165	9344
алдагы елга, %	96,2	91,9
Уртача айлык хезмәт хакы (предприятиеләрнең тулы даирәсе буенча), сум	19852	21178,6
алдагы елга үсеш темпы, %	105,1	106,7
Пенсиянең уртача күләме - тиен.	10576,7	11459,37

Наименование показателя		
	2016ел.	2017ел.
алдагы елга, %	103,3	108,3
<i>Белешмә: пенсионерлар саны, кеше.</i>	16595	16560
Халыкның жан башына уртача керем, сум	16369,8	15922,5
алдагы елга үсеш темпы (түбәнәю)	105,5	97,2
Типик гаилә эгъзасына минималь куллану бюджеты, сум (МПБ)	11709	11887
Гомер дәрәжәсе, бер тапкыр	1,41	1,33
МПБ га ЗП, раз	1,71	1,77
Теркәлгән эшсезләр саны (чор ахырына), кеше.	155	134
Теркәлгән эшсезлек дәрәжәсе чор ахырына, %	0,65	0,56

1.3. Арча районының аерым тармаклардагы эшкуралык эшчәнлеге мохитен анализлау

2017 елда Арча районы буенча тулай территориаль продукт 11,5 млрд. сум тәшкил итте. Сәнәгать житештерүе индексы - 82,9%. Төп капиталга инвестицияләр - 3,1 млн. сум. Төяп жибәрелгән продукция күләме - 2,7 млрд. сум.

2018 ел ахырына Арча муниципаль районында кече бизнес структурасы түбәндәге икътисади эшчәнлек төрләре белән тәкъдим ителгән: күпләп һәм ваклап сату, автотранспорт чараларын, көнкүреш әйберләрен һәм шәхси куллану предметларын ремонтлау; күчемсез милек, аренда һәм хезмәтләр күрсәтү операцияләре; төзелеш; эшкәртү производстволары; транспорт һәм элементә; кунакханәләр һәм ресторанныр; башка коммуналь, социаль һәм шәхси хезмәтләр күрсәтү; финанс эшчәнлеге; авыл хужалыгы, урман хужалыгы; сәламәтлек саклау һәм социаль хезмәтләр күрсәтү; электр энергиясе, газ һәм су житештерү һәм бүлү; мәгариф; файдалы казылмалар чыгару; балык тоту, балык үрчетү. Икътисадый эшчәнлекнең түбәндәге төрләре - күпләп һәм ваклап сату; авыл хужалыгы, төзелеш кече бизнесны үстерү өчен иң кызыктыргыч булды.

Сәнәгать һәм житештерү. Районның алдынгы сәнәгать предприятиеләре: «АСПК» АЖ Арча кирпич заводы, «Арча элеваторы» ААЖ, «Арча түбәсе үзәге» ЖЧЖ, «Металл» ЖЧЖ. «Арча» сәнәгать паркын төзү планлаштырыла, анда 5 резидент урнашчак һәм 300гә якын эш урыны булдырылачак.

Район территориясендә шулай ук 3 шәхси сәнәгать майданчыгы бар. Әлеге майданчыкларда 17 резидент үз эшчәнлеген алып бара. Житештерелә торган продукциянең төп төре - профнастил, сәндвич панельләр, полиэтилен торбалар житештерү, авыл хужалыгы агрегатларын һәм двигательләрен ремонтлау, мебельләр һәм пластик тәрәзәләр житештерү. Сәнәгать майданчыкларының берсе аккредитацияләнгән.

Сәнәгать майданчыгы исеме	Резидентлар саны	Эш урыннары саны	Төяп жибәрелгән продукция күләме, млн. сум.
ИП Фасахиева Д.Ш.	12	94	198

сәнэгать майданчыгы			
"Тайд-Фойл" фирмасы ЖЧЖ	3	208	1110,7
"Арча Пласт" ЖЧЖ	2	22	46,3

Житештерү күләмен үзгөртү түбөндөгө таблицада күрсөтөлгөн:

Сәнэгать майданчыгы исеме	2015 ел	2016 ел	2017 ел
Сәнэгать майданчыгы ИП Фасахиева Д.Ш.	119,6	201,8	207,9
"Тайд-Фойл" фирмасы ЖЧЖ	843,5	986,4	1166,2
"Арча Пласт" ЖЧЖ	38,9	43,4	48,6

Майданнарда жир кишәрлекләрән бүлү:

Район территориясендә файдаланылмый торган жир кишәрлекләре һәм сәнэгать паркларын һәм сәнэгать майданчыкларын урнаштыру һәм оештыру өчен потенциал урыннар бар: жир кишәрлекләрөнөң майданы 80гектардан артык.

Агросәнэгать комплексы. Авыл хужалыгы продукциясе структурасында категорияләр буенча авыл хужалыгы оешмалары өлеше 50% чамасы тәшкит итә, халык хужалыклары - 40%, крестьян (фермер) хужалыклары - 10%.

Тулаем житештерүдән төп өлеш бөртеклеләргә туры килә - 48%, ит - 9%, сөт - 24%, бәрәңге - 10%.

Кырчылык тармагында иң мөһиме - бөртекле хужалык (арыш, көзге арыш, сабан бодае һәм бер төркем сабан, бөртекле һәм кузаклы культуралар), бәрәңге, кәбестә, кишер. Авыл хужалыгы юнәлешендәге иң эре предприятиеләр: «Северный» АХП ЖЧЖ, «Ак Барс» агрокомплексы» ЖЧЖ.

16 авыл хужалыгы кооперативы эшли.

Тармак предприятиеләре житештерә торган продукциянең төп күләме республика эчендә кулланыла.

Житәрлек дәрәжәдә булмауга карамастан (95 проценттан артык өлеше), жирле товар житештерүчеләрнең конкурентлык сәләте, районның агрозык-төлек базарлары шулай ук регионара сәүдә һәм чит ил продукциясе өчен ачык, ә төбәк базарларында өстенлекле урын алып торучы хужалык субъектлары саны аз.

Азык-төлек сәнәгате. Арча районында азык-төлек сәнәгате тармакларының иң эре төркемнәре түбәндәгеләр: ит, балык, сөт (май һәм сыр житештерүен үз эченә ала), төркем, бал һәм башка умартачылык продуктлары, шулай ук үз чиратында төрле производстволар: макарон, икмәк пешерү, аш-су, жиләк-жимеш, шулай ук газлаштырылган һәм газсыз эчемлекләр житештерү. Азык-төлек сәнәгатенең төп предприятиеләре түбәндәгеләр: Арча сөт комбинаты» ЖЧЖ, «Арча балыкчылык хужалыгы» ЖЧЖ, «Арча сыр заводы» ААЖ, «Кырлай икмәк» ЖЧЖ, шулай ук берничә оешма: ИП Сагитов Р.Ш., ИП Мөхәммәдиев Я.З., ИП Рахматуллина Р.Г., Сабирова Г.Р., ИП Салахов А.Ш.

Жәмәгать туклануы. Жәмәгать туклануы хезмәтләре базары берничә кафе, ресторан һәм башка биналар тарафыннан тәкъдим ителгән. Аларның иң популярлары - "Тургай", "Сабантуй", "Венеция", "Көнбатыш", "Злата" ресторанның һәм "Тайд-Фойл" кафесы. Шулай ук суши-барларның, пиццериянең һәм шәхси эшмәкәрләр ачкан бургерлыларның берничә төре эшләп килә.

Кулланучылар базары. Арча районында кулланучылар базарының хәле соңгы елларда тотрыклы кала, ваклап сату әйләнешенең уңай динамикасы саклана.

2017 елда күпләп һәм ваклап сату, көнкүреш хезмәтләре күрсәтү өлкәсендә кече һәм урта эшкуарлыкның 370 субъекты эшчәнлек алып барды.

Арча шәһәрәндә стационар булмаган 2 сәүдә мәйданчыгы һәм 1 ярминкә мәйданы эшләп килә.

Районда федераль һәм төбәк берәмләп сату компанияләре эшчәнлек алып бара, аларның иң зурысына кишет чөлтәрләре керә: азык-төлек - «Магнит» (2 кишет), «Эссен» (1 кишет); «Пятёрочка» (6 магазин), азык-төлек предприятиеләре - «Рубль Бум» (1 кишет), «Евросеть» (1 кишет), «Связной» (1 кишет), «Fix Price» (1 кишет), «Йола» (1 кишет), «Звениговский» (2 кишет), «Бристоль» (5 кишет), «Руска» (2 магазин), «Красное һәм белое» (1 кишет).

Жирле чөлтәр компанияләре түбәндәге оешмалар тарафыннан бирелгән: «Тайд-Фойл» фирмасы ЖЧЖ (9 кишет), «Круг» фирмасы ЖЧЖ (3 кишет). Шулай ук әлеге оешмалар базасында, график буенча, халыкка хезмәт күрсәтү өчен автолавка эшли.

Жирле чөлтәрләр сәүдә предприятиеләрен үстерү кулланучылар базары торышына, үсә барган сатып алу ихтыяжын канәгатьләндерүгә, жирле халыкка хезмәт күрсәтү дәрәжәсенә уңай йогынты ясый. Гомумән алганда, Арча районында кулланучылар базарын көндәшлелеккә сәләтле дип танырга мөмкин. Шулай ук вакытта халыкның мәйданнар һәм кулланучылар базары хезмәтләре белән тәмин ителешә тигез түгел, заманча сәүдә мәйданнарының житешмәве, күп кенә авыл жирлекләрендә сәүдә объектларының стационар белән тәмин ителешенең түбән булуы күзәтелә.

Туристлык индустриясе. Арча районында "Кырлай" шәһәр яны комплексы (гомуми номер фонды - 60 урынлы 24 номер) һәм "Көнбатыш" кунакханәсе (гомуми номер фонды - 36 урынлы 13 номер) урнашкан. "Кырлай" комплексы базасында түбәндәге төр хезмәтләр каралган: тимеракта яки чаңгыда шуу, пейнтбол уйнау, атларда йөрү, балыкчылык, утында мунчада

йөрү, шашлык эзерләү һәм табигатьтә башка ял итү ысуллары. Комплекс каршында татар милли кухнясы менюсы тәкъдим ителә торган ресторан урнашкан. Яңа пешерелгән камыр ризыклары һәм аны эзерләү буенча мастер-класслар, шулай ук фиточлар һәм витаминлы коктейльле бар.

Халыкка төзелеш һәм хезмәт күрсәтү базары. Районның алдынгы төзелеш оешмалары: «КСМ» ЖЧЖ, «Икстрой» ЖЧЖ, «Комсервис» ЖЧЖ.

Финанс кризисы аркасында халыкның сатып алу сәләте кимү торак төзелешенә инвестицияләр өчен жәлеп итүчәнлеген шактый киметте. Бу жирле төзелеш материалларын житештерүне киметүгә һәм төзелеш индустриясе предприятиеләренә житештерү куәтләрен тәэмин итмәүгә китерде. Тармакны үстерүгә комачаулый торган административ каршылыкларны ачыклау максатыннан үткәрелгән сораштыру нәтижеләренә караганда, төп проблемалар арасында эшкуарлар яңа төзелеш майданчыкларын алганда билгеле бер кыенлыklar кичерә.

Арча районында халыкка хезмәт күрсәтүне «Жилкомбытсервис» ЖЧЖ, «Энергосервис» ЖЧЖ, «Водоканал-Сервис» ЖЧЖ, «Тепло-Сервис» ЖЧЖ, «ГазСтройГарант» ЖЧЖ башкара.

Сәламәтлек саклау. Арча муниципаль районында халыкка медицина ярдәме 1 муниципаль (Арча үзәк район хастаханәсе) һәм 1 дөүләт (ГАУСО «Мөмкинлекләре чикләнгән балалар һәм яшүсмерләр өчен тернәкләндерү үзәге» ДАУСО) сәламәтлек саклау учреждениеләре тарафыннан күрсәтелә. Шәхси сәламәтлек саклау системасы берничә субъекттан тора: «Арск Мед» ЖЧЖ, «Ситилаб» клиника-диагностика лабораториясе, «Сәламәтлек» медицина үзәге, шәхси стоматология һәм 12 даруханәләр.

Медицина ярдәменә төп күләме муниципаль сәламәтлек саклау учреждениесенә - Арча үзәк район хастаханәсенә туры килә. Сәламәтлек саклауның шәхси системасында гәмәлгә ашырыла торган медицина эшчәнлегә төрләре структурасында нигездә лаборатор тикшеренүләр, стоматология, диагностиканың башка төрләре, косметологик хезмәтләр тәкъдим ителгән. Сәламәтлек саклауның шәхси системасында терапевтик профиль белгечлекләре бердәй диярлек тәкъдим ителгән.

Полиграфия һәм типографик хезмәтләр. Полиграфия хезмәтләре базары берничә оешма тарафыннан тәкъдим ителгән. «Ильком» полиграфия хезмәтләре үзәге һәм «Грарт» студиясе аеруча популяр. Оешмалар бастырып чыгару, дизайн, макетлар эшләү һәм график рәсмиләштерү, сайтлар төзү хезмәтләре күрсәтә.

Нефть продуктларын ваклап сату базары. Татарстан Республикасы территориясендә автозаправка станцияләрен урнаштыру схемасы нигезендә Арча муниципаль районы территориясендә 13 гәмәлдәге коммерциячел АЗС урнаштырылган, алар арасында 2 АЗС газ ягулыгында махсуслаша (Арча шәһәрәндә һәм Шушмабаш авылында).

Транспорт һәм элементә. Арча муниципаль районында төп транспорт төрләре булып тимер юл һәм автомобиль юллары тора.

Халыкка транспорт хезмәтләре күрсәтү гомуми күләмендә 1,9% тәшкит итә. Шәһәр маршрутларында пассажирлар йөртүне 1 шәхси предприятие -

«Арча АТП» ЖЧЖ башкара. 52 автобус бар. 3 торак пунктта турыдан-туры хәбәр ителә.

Пассажирылар йөртү базары югары булмаган концентрация дәрәжәсе һәм үсеш алмаган көндәшлек мохите белән характерлана.

Районда тимер юл инфраструктурасы Горький тимер юлы участогы белән тәкъдим ителгән.

Тимер юл транспортының чагыштырма авырлыгы халык ташуда зур түгел һәм нибары 21% тәшкил итә.

Коммуникация һәм биллинг хезмәтләре базарында предприятие - Арча ЗУЭС эшли. Район эчендәге телефон элементсе цифрлы телефон станцияләре ярдәмендә тәмин ителә. 2018 ел башына район территориясендә «Таттелеком» ГАЖ челтәрләренә 9833 телефон челтәре абоненты, 8 721 югары тизлекле интернет абоненты, 5 888 абонент интерактив цифрлы телевидение абоненты тоташтырылган. Арча районында мобиль элементне Билайн, МТС, Мегафон, Летай һ.б. компанияләр тәмин итә. Почта элементсе хезмәтләре "Россия почтасы" күрсәтә.

Хезмәт базары. Татарстан Республикасы муниципаль районнары арасында Арча муниципаль районы 2^{нче} баллга бәяләнгән демографик йөкләнеш төркеменә керә (уңай күрсәткечле - 5 балл, уңайсыз хәлдә - 1 балл).

2018 елда теркәлгән эшсезләр санының кимүе күзәтелә. Моннан тыш, эшсезләр арасында 75% урта һәм югары һөнәри белемле Арча районы халкы.

Арча муниципаль районы даими халык санының уңай тенденциясен саклап калган аз санлы муниципаль районнар рәтенә керә.

Инвестиция эшчәнлеге. Финанслауның барлык чыганаclarы исәбенә төп капиталга инвестицияләр күләме соңгы 5 елда уңай динамика саклап кала (2017 елда 103,7 %, бу уртача республика күрсәткеченә туры килә һәм АПКны узып киткән күп кенә районнардан шактый югары). Шуны билгеләп үтү мөһим: төп капиталга инвестицияләр күләме, бюджет акчаларынан башка, 23 %ка үсте.

Авыл хужалыгында кооперацияне үстерү. Кооперация үсеше кече предприятиеләр һәм партнерлар арасында партнерлыкны үстерүгә юнәлдерелгән. Кооперация элементләренең максаты - урта һәм эре технологик предприятиеләрне үстерү, яна производстволар булдыру һәм булганнарын яңарту өчен кече эшкуарлык секторының потенциалын файдалану.

Арча муниципаль районы территориясендә 2018 ел йомгалары буенча 16 авыл хужалыгы эшкәртү кооперативы теркәлгән. Төп эшчәнлек төре - авыл хужалыгы продукциясен эшкәртү. Аеруча динамик үсеш алучы таблицада күрсәтелгән:

Атамасы	Урыны	Катнашучылар саны	Житештерү төре	Айга эшкәртүнең күләме
«АрскЭкоПродукт» СССПК	Арча шәһәре	15 физик зат.	Ашау, сату, эшкәртү (сөт, ит, яшелчәләр, бал)	80 тонна
«Байрак» СППК	Утар Аты авылы	1 зат, 5 физ.	Сөтне йомшарту, сату,	110 тонна

			эшкөртү	
«Синергия» СППК	Яңа Кенәр авылы	2 юридик зат.	Яшелчөлөрне бушату, сату, эшкөртү	60 тонна
«Искра» СППК	Наласа авылы	5 физик зат.	Итне йомшарту, сату, эшкөртү	10 тонна

Арча муниципаль районында кооперацияне үстерү потенциалы районда кече хужалыклар эшчәнлегенә кайбер үзенчәлекләр билгели.

Арча муниципаль районында 2018 елның 1 гыйнварына 31 725 авыл кешесе яши, бу районның гомуми санының 60,7 процентын тәшкил итә.

16 675 шәхси ярдәмче хужалык, 2017 елда 1,8 млрд. сумлык авыл хужалыгы продукциясе житештергән 62 крестьян (фермер) хужалыгы бар.

Халык хужалыкларында эре мөгезле терлекләр саны 16 212 баш тәшкил итә, шул исәптән 6 154 баш сыер, шулай ук 7 327 сарык һәм кәжә, 65 044 баш төрле кош-корт бар.

Крестьян-фермер хужалыгында 23 415 гектардан артык сөрү жирләре бар, ягъни барлык сөрү жирләренә 19 проценты. КФХда эре мөгезле терлекләр саны 5 945 баш исәпләнә, шул исәптән 1 792 сыер, 663 сарык һәм кәжә. 2017 елда республиканың фермер хужалыклары тарафыннан 79 238 ц сөт һәм 5 843 ц ит житештерелгән.

Бу секторны үстерүдә күп нәрсә продукцияне сату, аны эшкөртү мәсьәләләрен хәл итүгә бәйлә, өстәмә кыйммәт районда калсын өчен, азык-төлек чылбырында катнашучыларның керемнәрен арттырып.

Яшьләр эшкүарлыгын үстерү. Яшьләр эшкүарлыгы федераль дәрәжәдә дә, төбәк дәрәжәсендә дә ярдәмнең актуаль өлкәләреннән берсе булып тора. Гамәлдәге эшкүарлар яшьләрдә бик көчле һәм динамик үсеш ресурсы күрәләр. Яшьләр яңа технологияләргә бик тиз жайлашалар, алар белән актив файдалана, һәм яңа ресурслар белән тәэсир итешкәндә кысаларны күрми һәм даими рәвештә инновацион үзешчән тормышка ашыру юлларын эзли. Хәзер тормышның барлык өлкәләренә актив үтәп керә торган мәгълүмати технологияләр дөньясы - яшьләр һәм үсеп килүче буын дөньясы. Алар инициативалы, мобиль, рискка һәм өйрәнә һәм яңалыкка омыла. Күпчелек мәгълүмати ресурслар һәм эшкүарлар өчен файдалы порталлар урта буыңга мөмкин түгел.

Арча муниципаль районы икътисадын формалаштыру өчен, яшьләр эшкүарлыгын үстерү мөһим моментларның берсе булып тора. Яшь кешеләрне эшмәкәрлек эшчәнлегенә җәлеп итү - кече бизнесның өлешен арттыру гына түгел, ә яшьләрне эш белән тәэмин итү проблемасын хәл итү дә.

Яшьләр эшкүарлыгының пропагандасы эшчәнлекнең икътисадый өлкәсендәгә хәлгә төзәтмәләр кертүгә мөмкинлек бирерәк, шулай ук яшь буынны кече һәм урта бизнесны үстерүгә һәм үстерүгә юнәлдерерәк.

Яшьләр эшмәкәрлек субъекты дигәндә шәхси эшкүар буларак теркәлгән һәм студент яки һөнәри белем бирү учреждениесен тәмамлаган 30 яшькә кадәргә (шул көнне кертәп) физик зат аңлашыла.

Бүгенге көндә авыл хужалыгында яшьләр эшкуарлыгы вәкилләре булып Минһажев Р.Р. КФХ, Гарипов А.Ф. тора. Бизнес өлкәсендә яшь эшкуар - "Date and coffee" кофейня директоры Замалиев А.Э.

Татарстан Республикасында яшьләр сәясәтенә зур игътибар бирелә. Яшь кешеләрнең потенциалын үстерүгә һәм активлаштыруга зур акчалар. Яшьләр яшътән үк лидерлык һәм социаль проектлау өлкәсен өйрәнәләр.

Яшь эшмәкәрләр белән беррәттән, авыл яшьләре «Татарстан Республикасы Аграр яшьләр берләшмәсе» ТИОның Арча бүлекчәсе ярдәмендә үз мөмкинлекләрен сата. Авыл яшьләренең ялын оештыру һәм эшлекле активлыгы мәсьәләсе аеруча кискен тора. Жирле авыл хужалыгы товар житештерүчеләренә, спорт юнәлешенә, мәдәни-рухи һәм интеллектуаль үсешкә ярдәм итү чаралары, шулай ук авыл эшче һөнәрләрен популярлаштыру чаралары үткәрелә.

Социаль эшмәкәрлек. Россия икътисады өчен социаль эшкуарлык чагыштырмача яңа категория булып тора, чөнки ул социаль проблемаларны хәл итүгә яңа алым булып тора.

Хәзерге Россиядә эшсезлек, социаль даирәне үстерүгә дәүләт чыгымнарын кыскарту, халыкның тормыш дәрәжәсен киметү, бушлай медицина хезмәте күрсәтү кысаларында күрсәтелә торган бушлай хезмәтләр исемлеген кыскарту, өлкән яшътәге гражданның санын арттыру һәм халыкның картаюы аларны хәл итүгә инновацион якин килүне таләп итә. Мондый алымның ролендә социаль эшмәкәрлек тора, аның төп максаты социаль проблемаларны хәл итү.

Социаль эшкуарлыкны социаль проблемаларны хәл итүгә юнәлдерелгән кече һәм урта эшкуарлык субъектларының социаль яктан җаваплы эшчәнлегенә кыю рәвештә кертергә мөмкин. Социаль эшмәкәр инновацияләргә гамәлгә кертү аша ил икътисадына уңай йогынты ясый, элек соралмаган ресурсларны туплап. Социаль эшмәкәрләр үз идеяләрен гамәлгә ашыру өчен инвестицияләр ясарга һәм рисклар ясарга әзер, бу аларның эшчәнлек масштабы үсешенә ярдәм итә. Шулай итеп, ничек кенә булмасын, социаль эшмәкәрлек базасы булып бизнес кысаларындагы глобал проблемалардан "жәмгыятьне коткару" идеясе һәм социаль миссияне үтәү тора.

Әлеге феноменны үстерү өчен уңайлырак булган төп секторларны аерып күрсәтергә мөмкин:

- мөгариф өлкәсе
- үз эченә пенсия яшендәге һәм пенсия алды яшендәге кешеләрне социальләштерү, адаптацияләү белән бәйле проектларны алган «көмеш икътисад» өлкәсе;
- мөмкинлекләре чикләнгән кешеләрне социаль адаптацияләүгә бәйле өлкә;
- һәркем өчен мөмкин булган сәламәтлек саклау өлкәсе;
- социаль ятимлекне профилактикалау;
- аналарга һәм балаларга ярдәм итү;

- край һәм экология өлкәсендә өстәмә белем бирүне, фәнни-техник һәм сәнгать ижатын, массакүләм спортны, балалар һәм яшьләр эшчәнлеген үстерү;

- милләтара хезмәттәшлекне үстерү.

Мөмкинлекләре чикләнгән затларны реабилитацияләү һәм жайлаштыру проблемасы мөһим. Әлеге проблеманы хәл итү юллары социаль эшмәкәрлек ярдәмендә инвалидларны тернәкләндерү, эшкә урнаштыру һәм социаль адаптацияләү чараларын житештерүдән гыйбарәт.

Социаль эшмәкәрлек модельләре сыйфатында түбәндәге формаларны аерып күрсәтергә мөмкин: 1) товарлар житештерү; 2) социаль әһәмиятле хезмәтләр күрсәтү һәм эшләр күрсәтү, шул исәптән аерым категориядәге гражданныр өчен.

Барыннан да элек, 3 яшькә кадәрге балалары булган инвалидларны, аналарны, балалар йортларын тәмамлаучыларны, шулай ук конкурс нигезендә сайлап алуны үткөрү датасына кадәрге 2 ел дөвамында иректән мәхрүм итү урыннарыннан азат ителгән затларны, күрсәтелгән категориядәге гражданнырның хезмәткәрләренә уртача исемлек саны 50 %тан да ким булмаган булса, затларны эш белән тәмин итү; ә хезмәт өчен түләү фондындагы өләш - кимендә 25 %.

Шулай ук тикшеренүчеләр хезмәт күрсәтүләренә таләп итә, ә кайбер очрактарда товарларны житештерү, эшчәнлекнең түбәндәге өлкәләрендә:

- үзмәшгульлеккә ярдәм итүне дә кертеп, һөнәри юнәлеш һәм эшкә урнашуны билгеләүдә ярдәм итү;

- халыкның тормыш сыйфатын яхшыртуга юнәлтелгән эшчәнлек: гражданнырга социаль хезмәт күрсәтү, сәламәтлек саклау, физик культура һәм спорт хезмәтләре, балалар секцияләрендә дәресләр үткөрү;

- стихияле бәла-казалар, экологик, техноген яисә башка һәлакәтләр, социаль, милли, дини конфликтлар, качаклар һәм мәжбүри күчеп китүчеләргә ярдәм итү;

- инвалидларга ярдәм, протез-ортопедия эшләнмәләре, шулай ук техник чаралар, автотранспортны да кертеп, инвалидлыкны профилактикалау яки инвалидларны реабилитацияләү өчен генә кулланыла ала торган материаллар житештерү;

- мәдәни-агарту эшчәнлегенә өлкәсендә мохтаж категорияләр белән эшләр (театрлар, мәктәп-студияләр, музыка учреждениеләре, ижади остаханәләр);

- укуту белән бәйлә кыенлыклары булган гражданныр категорияләренә белем бирү хезмәтләре күрсәтү;

- гражданнырның социаль яктан якланмаган төркемнәрен (инвалидлар, ятимнәр, балалар йортларын тәмамлаучылар, өлкән яшьтәге кешеләр, наркомания һәм алкогольизм белән интегүче кешеләр) социаль-актив эшчәнлеккә жәлеп итүгә булышлык күрсәтү;

- гражданнырның үз-үзләрен тотышының социаль куркыныч рәвешләрен профилактикалау;

- шул исәптән вакытлы матбугат басмалары, шулай ук мәгариф, фән һәм мәдәният белән бәйлә китап продукциясе чыгару.

Социаль эшмәкәрлек үсеше жәмгыятьнең тормышына уңай йогынты ясаучы бик күп факторлар йөртә:

- социаль ярдәм: халыкның социаль якланмаган катламнары белән эшләр, халыкның социаль якланмаган төркемнәрен социальләштерү һәм ресоциализацияләү, билгеле бер яшәү урыны булмаган затларны эшкә урнаштыруга юнәлтелгән проектларны гамәлгә ашыру һ.б.;

- халыкның үзмәшгульлеген тәмин итә торган социаль проектларны гамәлгә ашыру чаралары буенча халыкны эш белән тәмин итүне, социаль оешмалар өчен эш урыннары булдыруны;

- хосусый эшкуарлык проектларын гамәлгә ашыру юлы белән барлык дәрәжәләрдәге бюджетларга йөкләнешне киметү исәбенә регионнарның социаль икътисади нәтижеләлеген арттыру, аларда төп рольне дәүләт алып тора. Бу бурычлар мәктәпкәчә, махсулаштырылган һәм өстәмә белем бирүне, сәламәтлек саклауны (шул исәптән өлкән яшьтәге шәхси йортларны), массакуләм спортны үстерү өлкәсендә һ.б. куелган;

- шәһәр мохитен туендыру һәм территориаль бәйләнешне арттыру, шул исәптән файдаланылмый торган жирләрне үстерү һәм транспорт инфраструктурасын булдыру исәбенә территориаль үсеш;

- социаль эшкуарлар тарафыннан мәдәни учреждениеләрнен потенциалын максимал нәтижелә файдалану юлы белән мәдәни мохитне үстерү.

Социаль эшмәкәрлек принциплары арасында инновация, үз-үзен аклау, финанс тотрыклылык төп булып тора. Социаль инновацияләргә яңа стратегияләр, концепцияләр, идеяләр һәм оешмалар керә, алар теләсә нинди социаль ихтыяжларны - хезмәт һәм мәгариф шартларыннан алып, жәмәгәтчелек жәмгыятен киңәйтүгә һәм гадиләштерүгә ярдәм итеп, бергәлекләрне үстерүгә кадәр канәгатьләнделәр. Финанс тотрыклылығы социаль проблемаларны үз эшчәнлекләреннән алына торган керемнәр исәбенә хәл итүне күздә тотта. Социаль миссияне эзәрлекләп, социаль эшмәкәр социумның игътибарын актуаль проблеманың әһәмиятенә юнәлтә, гамәлләр ярдәмендә жәмгыятьнең куелган мәсьәләгә мөнәсәбәтен үзгәртүгә омыла.

Социаль эшмәкәрлек объекты булып жәмгыятьнең социаль өлкәсендә булган конкрет проблема тора. Социаль эшмәкәрлек субъекты шактый катлаулы һәм ике төрле ысул белән билгеләнә ала: йә бу социаль эшкуар үзе, йә болар барысы да, ихтыяжларны канәгатьләнделерү һәм билгеле бер проблемаларны хәл итү социаль эшкуарлыкның нәтижәсе булып тора. Социаль эшмәкәрлек башта ресурслар, вакыт һәм пространство күләмендә чикләнмәгән, шуңа күрә йогынты ясау һәм тәжрибәне бүлү өлкәсен кискен арттыруны күздә тотта.

Социаль эшмәкәрлек традицион бизнес һәм хәйриячелек киселешендә баланслана. Алынган матди чаралар хужалар арасында бүленми, ә реинвестицияләнә, бу социаль эшкуарлыкның аермалы үзенчәлегә булып тора.

Социаль эшмәкәрлекне билгеләү өчен критерийлар.

1. Социаль йогынты. Әлеге критерий социаль нәтижәнең күләмен күрсәтә.

2. Социаль инновацияләр - социаль проблемаларны хәл итүгә яңа уникаль алымнар.

3. Үзара финанслау - предприятиенең үз эшчәнлекләреннән алынган керемнәр хисабына эшне тәэмин итү сәләте.

4. Оешманың социаль хезмәт күрсәтүләре таралу дәрәжәсе. Әлеге критерий социаль оешма эшчәнлегә күләмен арттыруның мөмкинлеген яки мөмкинлеген күрсәтә.

Бүгенге көндә социаль эшмәкәрлек субъектларының эшчәнлеген контрольдә тотучы бердәм закон Россиядә юк. Шул ук вакытта социаль бизнеска ярдәм инде 2012 елдан бирле гамәлдә - ул вакытта әлеге максатларга субсидияләр алган алты төбәк катнашкан программа эшли башлады. Шуңа бәйле рәвештә социаль эшкуарлыкны үстерү һәм популярлаштыру эше дәвам итә.

Эшлекле активлык һәм үз-үзләренә хезмәт итүче гражданның. 2019 ел башыннан Россия Федерациясенең дүрт төбәгә пилот режимында һөнәри керемгә салым керттеләр, шул исәптән Татарстан Республикасы да.

Арча муниципаль районы территориясендә үзмәшгульләренә төп өлеше кулинария һәм кондитер житештерү, шәхси, йорт һәм шундый хезмәтләр күрсәтү, йорт хужалыгын алып бару өлкәсендә үз эшчәнлеген гамәлгә ашыра.

Плановые показатели по численности занятых в сфере малого и среднего предпринимательства, включая индивидуальных предпринимателей и самозанятых граждан

Муниципаль район	Үз-үзләрен эш белән тәэмин итүче гражданның, кешеләрне теркәү буенча план күрсәткечен бүлү.	Численность занятых в сфере малого и среднего предпринимательства, включая индивидуальных предпринимателей, млн. человек (нарастающим итогом к 2024 году), человек					
		2019, үз-үзләрен эш белән тәэмин итүче гр-н, кешенең легальләшүен исәпкә алып.	2020	2021	2022	2023	2024
Арча МР	554	5 044	5 116	5 229	5 426	5 602	5 756

1.4. Муниципаль программаның максатлары һәм бурычлары

Өлеге муниципаль программаның максаты - Арча муниципаль районында кече һәм урта эшқуарлыкны тотрыклы үстерү өчен уңай шартлар тудыру, муниципальара кооперация элементләрэн үстерү нигезендә Арча муниципаль районы халкының тормыш сыйфатын яхшырту, инвестицион жәлеп итүчәнлекне арттыру.

Для достижения сформулированной цели должны быть решены следующие задачи:

- уңай инвестицион климат тудыру.
- кеше капиталын торгызу һәм үстерү өчен шартлар тудыру.
- ял итү һәм эшләү өчен уңайлы территорияләр булдыру.
- жирле үзидарә органнары эшчәнлегенә нәтижәлелеген күтәрү.
- Арча муниципаль районының финанс-икътисадый үз-үзен тәэмин итү дәрәжәсен күтәрү.

Күрсәтелгән максатлар һәм бурычлар гражданны мөстәкыйль эшқуарлык эшчәнлеген гәмәлгә ашыруга стимуллаштыруга, кече һәм урта предприятиеләрнең житештерелгән продукциянең гомуми күләменә һәм район бюджеты керемнә кертемнәрен арттыруга, консультация хезмәтләре күрсәтү юлы белән, кече һәм урта эшқуарлыкка ярдәм итү инфраструктурасын булдыруга һәм үстерүгә, кече предприятиеләрнең инновацион активлығын стимуллаштыруга юнәлтелгән.

**2 нче бүлек. СРОКИ и ЭТАПЫ РЕАЛИЗАЦИЯЛӘР
МУНИЦИПАЛЬ ПРОГРАММАНЫ ГАМӘЛГӘ АШЫРУНЫҢ
НӘТИЖӘЛЕЛЕГЕН БӘЯЛӘУ**

Муниципаль программаны гамәлгә ашыру сроклары һәм этаплары турындагы мәгълүмат 2 нче таблицادا чагыла.

2 нче таблица

Муниципаль программасы гамәлгә ашыру срогы	Муниципаль программаны гамәлгә ашыру этаплары	Муниципаль программа этабын гамәлгә ашыруның турыдан-туры нәтижеләре
2019 – 2023	Кече һәм урта эшкуарлыкка консультация, мәгариф һәм мәгълүмати ярдәм күрсәтүне тәмин итү	КУЭ субъектлары өчен мөмкин булган һәм сыйфатлы мәгълүмат.
	Муниципаль заказлар үтәү өчен кече һәм урта эшкуарлык субъектларын жәлеп итү	Конкурсларда һәм аукционнарда катнашучы КУЭ субъектлары санын арттыру.
	КУЭ субъектлары товарларын (эшләрен, хезмәт күрсәтүләрен) күргәзмә-ярминкә чараларында катнашу юлы белән алга жибәрүгә ярдәм итү	Сату базарларын киңәйтү һәм аны сыйфатлы товарлар белән туендыру.
	Район территориясендә халыкның һәм эшкуарлык мохитенә эшлекле активлыгын үстерү	Өстенлекле һәм социаль эһәмиятле бурычлар исемлеген раслау һәм аларны Арча муниципаль районында кече һәм урта эшкуарлыкны үстерү өчен гамәлгә ашыру.
	Социаль эшкуарлыкны үстерү һәм аңа ярдәм	Социаль эшмәкәрләр күрсәтә торган хезмәтләренә тулылығы һәм үтемлелеге.
	Кулланучылар кооперациясен үстерү	Авыл хужалыгы товар житештерүчеләренә һәм авыл халкының керемнәрен арттыру. Кече хужалыкларда авыл халкының мәшгульлеген арттыру.
	Эчке туризмны үстерү	Туризм һәм кунакчылык өлкәсендә эшләүче МСП субъектлары санын арттыру, шулай ук туристлык индустриясендә ихтыяж булган хезмәтләр санын арттыру.
	Районның инвестицион жәлеп итүчәнлеген формалаштыру	Яңа инвестиция проектлары булу.

3 нче бүлек. ПРОГРАММА ЧАРАЛАРЫ ИСЕМЛЕГЕ ҺӘМ АЛАРНЫ ТАСВИРЛАУ

Муниципаль программаның төп чаралары турында мәгълүмат 3 нче таблица нигезендә формада чагыла.
Программа чараларын жирле үзидарә органнары гамәлгә ашыра.

3 нче таблица

№ п/п	Наименование мероприятия	Үтәү вакыты	Чараларны башкаручылар	Район бюджеты акчалары хисабына финанслау күләме (мең сум)				
				2019	2020	2021	2022	2023
1. Кече һәм урта эшқуарлыкка консультация, белем биру һәм мәгълүмати ярдәм күрсәтүне тәэмин итү								
1.1	Эшқуарларның «Бизнес класс», «Бизнес-десант», «Проверенный бизнес» программасында катнашуын оештыру һәм аңа ярдәм итү.	Ел саен	Икътисад һәм финанслар бүлеге	-	-	-	-	-
1.2	КУЭ субъектлары өчен ярдәмнең гамәлдәге чаралары турында мәгълүмати брошюралар һәм буклетлар эшләү.	Ел саен	Икътисад һәм финанслар бүлеге	6,0	6,0	6,0	6,0	30,0
1.3	«Гүрәк өстәлләр» үткерү, гражданнырны кабул итү юлы белән авыл хужалыгы товар житештерүчеләренә дәүләт ярдәменең гамәлдәге чаралары турында мәгълүмат житкерү, МИЧ аша мәгълүмат житкерү.	Квартал саен	Икътисад һәм финанс бүлеге, УСХиП	-	-	-	-	-
1.4	«адымнар белән барып житү» ваклап сату сәүдәсе (йортларның кибетләре) форматында сәүдә эшчәнлеген гамәлгә ашыру буенча консультация биру.	Квартал саен	Икътисад һәм финанслар бүлеге	-	-	-	-	-
1.5	Муниципаль берәмлек сайтында, шулай ук икътисад һәм финанс бүлеге сайтында эшқуарлык мәсьәләләре буенча актуаль мәгълүмат урнаштыру.	Даими	Икътисад һәм финанслар бүлеге	-	-	-	-	-
2. Муниципаль заказлар үтәү өчен кече һәм урта эшқуарлык субъектларын жәлеп итү								
2.1	Товарларның, эшләр һәм хезмәт күрсәтүләренә дәүләт һәм муниципаль	Ел саен	Икътисад һәм финанслар бүлеге	-	-	-	-	-

8.5	<p>пластмасса эшләнмәләр житештерү («Арча пласт» ЖЧЖ) 2019 ел</p> <p>9) Профнастил житештерү, металл прокат («Центр Кровли Арск» ЖЧЖ) 2019.- 2022</p> <p>10) Муниципаль агросәнагатъ паркын төзү. Профильле юнәлеш - авыл хужалыгы продукциясен эшкәртү (2019 ел)</p> <p>11) 2019 ел сэндвич панельләр житештерү ("Металл" ЖЧЖ) булдыру</p> <p>12) Авыл хужалыгы продуктларын эшкәртү проекттын гамәлгә ашыру: сөт пакетлау, катнаш азык житештерү, ит эшкәртү («Верное решение» ЖЧЖ) 2020 ел</p> <p>13) Архитектур бетон житештерүне булдыру (2022 ел)</p> <p>14) 2019 елгы стойл жиһазлары эзерләү цехын («ТехноАрча» ЖЧЖ) төзү</p>	2019	Искьгисад һәм финанслар бүлеге	-	-	-	-	-	-
-----	---	------	--------------------------------	---	---	---	---	---	---

4 нче бүлек. МУНИЦИПАЛЬ ПРОГРАММА БЕЛӘН ИДАРӘ ИТҮ ҺӘМ АНЫ ТОРМЫШКА АШЫРУ МЕХАНИЗМЫ

Программаның үтәлешен планлаштыруны, үзара бәйләнешне, координацияне һәм гомуми контрольне Арча муниципаль районы башкарма комитеты гамәлгә ашыра, ул ел саен Программа чараларының максатчан күрсәткечләрен, Программаны гамәлгә ашыру механизмын һәм башкаручылар составын аныклай, чараларны үтәү өчен җаваплы субъектлардан Программаны үтәүнең барышы турындагы белешмәләрне соратып ала.

Программаны гамәлгә ашыру, аларны үтәү срокларын, бюджет ассигнованиеләрен күрсәтеп, чаралар исемлеген булган еллык план нигезендә гамәлгә ашырыла.

Программага үзгәрешләр кертү Программаның чараларын җаваплы башкаручы йә билгеләнгән таләпләр нигезендә Татарстан Республикасы Хөкүмәте йөкләмәләрен үтәү өчен гамәлгә ашырыла.

5 нче бүлек. МУНИЦИПАЛЬ ПРОГРАММА МАКСАТЛАРЫНЫҢ ИНДИКАТОРЛАРЫ

Муниципаль берәмлекнең КУЭ үсешенә юнәлдерелгән программа чараларын гамәлгә ашыру, МСП да эшләнеләрнең өлешен һәм КУЭ эшчәнлегенә икътисади күрсәткечләрен арттыру, көндәшлеккә сәләтле продукция житештерүне тәмин итәргә, жирле бюджетларның керем өлешен арттырырга, халыкның тормыш дәрәжәсен һәм тормыш дәрәжәсен күтәрергә, хезмәт базарындагы хәлне яхшыртырга, урта сыйныф булдыруны тәмин итәргә мөмкинлек бирәчәк. Программаны гамәлгә ашыруның нәтижәләгән бәяләү программаның төп максатчан күрсәткечләренә ирешүне мониторинглау юлы белән аларның үтәлеше турындагы еллык доклад белән башкарыла.

Программаны гамәлгә ашыруның социаль-икътисади нәтижәләгән билгеләнгән максатчан индикаторларга ирешү дәрәжәсе буенча 2023 елга бәяләнә:

Индикаторлар составы турындагы мәгълүмат 4 нче таблицада китерелә.

4 нче таблица

Индикатор исеме	Үлчәү берәмлеге	Күрсәткеч база 2018 ел	2019	2020	2021	2022	2023
Тулаем территорияль продукт	Тулаем территорияль продуктның артуы (млрд. сум).	12,3	12,9	13,5	14,2	14,9	15,6
Кече һәм урта эшкарлык субъектлары саны	Район территориясендә (бер) эшләүче кече һәм урта эшкарлык субъектлары санын арттыру	312	325	340	355	370	390
Шәхси эшкарлар саны	Шәхси эшкарлар санын арттыру (кеше).	1081	1120	1150	1170	1200	1240
Үзләре белән теркәлгән кешеләр саны	«Мой налог» (чел) мобиль кушымтасында теркәлү узган үзмәшүүләрнең санын арттыру.	0	250	300	350	400	450
Дәүләт финанс ярдәмен алган эшкарлар саны	Дәүләт финанс ярдәме алган эшкарлар саны арту (кеше).	8	10	12	14	16	18
Яңа кооперативлар саны	Район территориясендә төзелгән яңа кооперативлар саны (бер).	10	12	14	16	18	20
Кече һәм урта предпрятияселәр житештергән продукция, эшләр (хезмәт күрсәтүләр) өлеше	Арча муниципаль районының кече һәм урта предпрятияселәре житештергән продукция, эшләр (хезмәт күрсәтүләр) өлешен арттыру (%)	29,6	32,6	35,7	38,8	41,9	45
Яңа эш урыннары	Кече һәм урта эшкарлыкта яңа булдырылган эш урыннарын арттыру (бер.)	75	320	80	110	90	100
Салым кертемнәре өлеше	Арча районының кече һәм урта эшкарлык субъектларынан узган елга карага салым кертемнәре өлешен арттыру	114	121	106	105	105	106
Туристлар саны	Арча районына килгән туристлар саны арту (кеше).	60535	68335	76235	84235	94235	105235